

Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија

ХЕРАКЛЕЈА ЛИНКЕСТИС

Аница Ѓорѓиевска
Енгин Насух

Оваа пубилкација е издадена
со финансиска помош на
Владата на Република Македонија

Издавач
Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот
проф. д-р Виктор Лилчиќ – Адамс

Уредник
Кате Антевска

Автори
Аница Ѓорѓиевска
Енгин Насух

Лектура
Александар Јорданоски

Фотографии
Аница Ѓорѓиевска
Енгин Насух

Графички дизајн
ПРИНТ ПРОЕКТ

Печати
ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Тираж
500

© Copyright
Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

940:72(497.774)

GJORGJIEVSKA, Anica
Heraclea Lyncestis / Anica Gjorgjievska, Engin Nasuh ;
[translation from Macedonian Dance Ristovska Kostadinova ; photos
Anica Gjorgjievska, Engin Nasuh]. - Skopje : Cultural Heritage
Protection Office, 2015. - 32 стр. : илустр. ; 25 см

Библиографија: стр. [32]

ISBN 978-608-4549-21-5
1. Nasuh, Engin [автор]
а) Културно историски споменици - Антички градови - Битола б)
Хераклеа
COBISS.MK-ID 99516170

*Најзначајните вредности од областа
на културното и природното наследство
на Република Македонија*

ХЕРАКЛЕЈА ЛИНКЕСТИС

Аница Ѓорѓиевска
Енгин Насух

Скопје 2016

МАКЕДОНСКОТО КУЛТУРНО И ПРИРОДНО НАСЛЕДСТВО

Во текот на изминатите 4.5 милиони години од создавањето на Земјината топка, предокот на денешниот човек, „умниот човек - Homo sapiens“, појавувајќи се пред околу 150.000 години на африканскиот континент, бргу се населил низ териториите на Блискиот Исток, Азија и Европа.

Неговата културна еволуција ја следиме и во Република Македонија. Движејќи се низ предиториските епохи на *каменот, бронзата и железото*, потоа низ историските епохи на *антиката и средниот век*, запознавајќи и користејќи ги природните ресурси, човечкиот род на почвата на Република Македонија, ги создал цивилизациите: величествените кралства Агријанија, Пајонија, Пелагонија, Линкестиди, Македонија, кнежевствата Девриоп, Десаретија и Пенестија; Потоа, моќниот цивилизациски печат на Римското Царство, Византија и средновековните држави.

Сето ова огромно културно и природно наследство на Република Македонија беше предмет на капиталниот Проект на Владата на Република Македонија *Публикации за најзначајните вредности од областа на културното и природното наследство*, што го реализираше Управата за заштита на културното наследство. Создадени се 130 монографии за археолошкото наследство, сакралното наследство, за ризниците на црквите и манастирите во Македонија и за природното наследство.

Како што и самото име кажува, Македонија, високата, горска земја во срцето на Балканскиот Полуостров, избраздена со длабоките долини на Вардар со притоците, Дрим, со синозелените езерски води на Охрид, Преспа и Дојран, со гордо исправените џинови Кожув, Шар Планина, Кораб и Јабланица, Селчка Планина и другите планински венци, денес ви открива сто и триесет факели на сопственото, но и светското културно и природно наследство, во аманет да ги зачуваме, мудро да го користиме и предадеме на идните поколенија на македонскиот пат кон вечноста.

проф. д-р Виктор Лилчиќ Адамс

ХЕРАКЛЕЈА ЛИНКЕСТИС

Јужниот дел од Пелагониската Рамнина во античко време наречен Линкестида, како цивилизациски центар со длабоки корени ќе биде примамлив за многу освојувачи коишто со мечот ја кроеле историјата во овој дел од светот. Во ова стратешки привлечно парче земја значајно место зазема древниот град Хераклеја.

Карта на Р. Македонија

Истражувањата на Хераклеја бележат повеќедецениско досие. Уште во XIX век дипломатските претставници ископуваат на локалитетите ширум регионот и со султанска дозвола ископаниот материјал го носеле во своите земји. Ваквата зла судбина не ја одминува ни Хераклеја. Многу ремек-дела од овој град во тоа време ќе станат гордост на светски познати музеи. Предизвикот и интересот не стивнал ни во наредниот XX век, кога археолози во рамките на Музејот на Кнез Павле од Белград ги направија првите посериозни археолошки истражувања на повеќе сектори. Сепак, првите систематски археолошки истражувања Хераклеја ќе ги дочека 1959 година и ќе траат до денес. Тие ќе ја раскажат историјата за градот кој во своето именување ќе го втемели споменот за постоењето на горномакедонското племе Линки/Линкести. Опстојувањето на градот ќе го нотираат многу историографи, а неговата локација ќе биде прикажана на сите важни карти од тоа време, индицирајќи ја неодминливоста, но и значењето на градот.

Еден од изворите којшто содржи навестување кога е создаден градот Хераклеја е Демостен (првиот говор против Филип 351/2 год. пр. н.е.), човекот кој ревнотно ја бранеше независноста на Атина, атинската демократија и слободата на Грција од македонскиот империјализам. Толкувајќи ги зборовите на Демостен и имајќи ја предвид воинствената и неуморна активност на Филип II, се верува дека градот Хераклеја го основал токму тој како стратешки центар на северозападната граница од македонската област Линкестида. Фактот што овој град е именуван со името Хераклеја не е ни малку чудно, затоа што македонските кралеви судбински предодредени со голема моќ, тврделе дека нивниот род потекнува од Херакле.

Археолошките наоди покажуваат дека животот во Хераклеја започнал на врвот од ритчето, како стратешки центар на Филип II. Зародишот на градот ќе го одбележи подигањето на тврдината која зафаќа површина од 1.5 до 2 ха. Позицијата на населбата првенствено е избрана поради доминантната положба и прегледот над околниот терен, што било значајно во немирните времиња и честите борби со Илирите. Покрај станбени слоеви, грнчарија и монети на северната и на североисточната падина од акрополот, откопани се и неколку гробови со наоди од доцномакедонско-хеленистичкиот период.

Наоди од македонско хеленистички период

Монети на македонски кралеви

Во римскиот период градот полека се оформува кон јужната и источната сончева падина на ритчето до брегот на рекичката Сива Вода, со утврден ареал кој опфаќал површина од 7.5 ха, додека во рановизантискиот период источниот дел од градот бил напуштен, а површината која ја обиколува внатрешниот бедем во тоа време била намалена и изнесувала 5 ха.

Наоди од римско време

Трагична маска

Статуа на императорот Комод

Портрети од римско време

Римски монети

Просперитетот на градот го овозможиле двете балкански магистрали: Виа Егнатија, која го поврзувала Рим со Анадолија и Дијагоналниот пат, како најкратка врска на Рим со Дунав и Дакија.

Во своите белешки за првпат географот Страбон го споменува градот како важна станица на Виа Егнатија. Од многубројните тогашни постоечки користени патокази, Хераклеја се споменува во *Itinirarium Antonini Augusti*, *Itinerarium Burdigalense*, како и познатата Појтингерова карта. Во подоцнежното време обележјето на градот ќе стои и на компилативната космографија, позната под името *Ravennatis Anonymi Cosmographia*.

Табула Појтингериана, детал

Близу Хераклеја, во линкестидската област, во 358 год. пр. н.е се одиграла една од најзначајните битки за македонската историја. Впрочем, Филип II по расчистувањето на односите со Пајонците, пристапил кон притискање на Илирите за отстапување на освоените територии во горномакедонските области. Во триумфалната победа на македонската фаланга загинале 7000 илирски војници заедно со кралот Бардилис. Победата над Илирите значело целосно приклучување на Линкестидата кон Македонското Кралство.

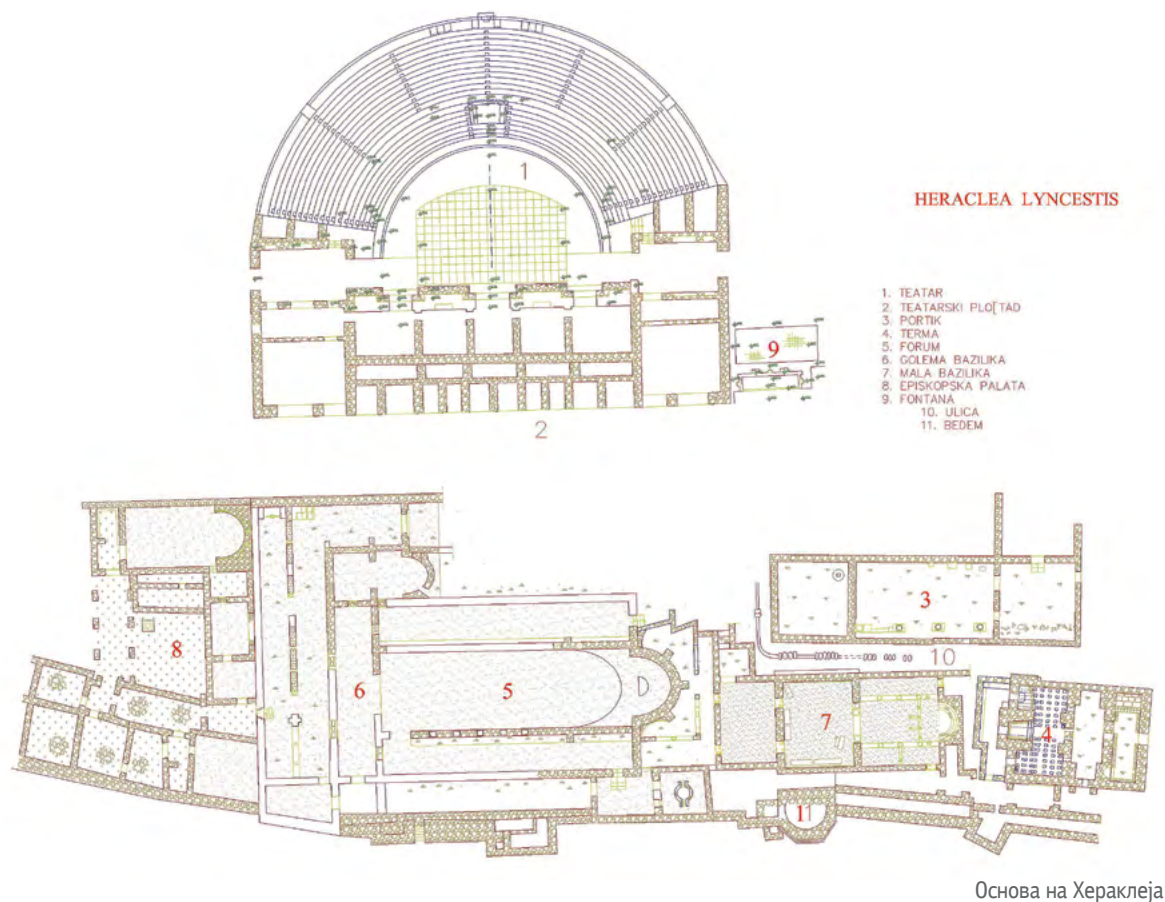
Повеќе информации за Линкестида добиваме и од историските извори (Полибиј) за трите македонско-римски војни, кога таа претрпела големи уништувања. Бедмот на одбраната на регионот по долгогодишните војувања попуштил пред налетот на силните римски легии и станува дел на Империјата која освојува. Кон средината на II век пр. н.е. Римјаните ја освоиле Македонија и ја претвориле во провинција која ја поделиле на четири дела со забрана за меѓусебна трговија и женење. Оваа распарченост имала цел да постигне целосно разединување на Македонија. Хераклеја влегла во четвртата област како централен град и добила статус на римска колонија, што ќе услови и извесен економски просперитет на градот.

Панорама на Хераклеја

Откако Македонија станала римска провинција, пред сè, за свои потреби, Римјаните градат патишта, утврдуваат градови и други градби, со што и Хераклеја добива римска физиономија. Бројни Римјани се доселуваат, како заради потребата за администрирање на провинцијата така и заради користење на нејзините ресурси. Епиграфските споменици го потврдуваат сожителството на доселениците од јужноиталските и ориенталните провинции со хераклејскиот граѓанин. Ова е периодот во кој Хераклеја заради своето архитектонско наследство ќе биде запаметена како вистински бисер на римската архитектура. Сепак, колку и да била градена според строгите канони на градежништвото на големата Империја, традиционалните влијанија оставале длабоки и неизбришливи траги.

Физиономијата и духот на градот Хераклеја во римскиот период ќе ја доловат и ќе ја одбележат неколку градби: Портик (Трем со статуи), Театар, Терма, Форум и Јужен бедем.

Портик (Трем со статуи) - претставува трем со правоаголна основа (25.40 x 7.00 м). Датиран е во II век, а врз основа на натпис од постамент со посвета на богот на правдата се претпоставува дека е судница.

Од трите страни тремот бил омеѓен со сидови, а само од јужната страна бил отворен и омеѓен со колонада. Врз стилобатот на колонадата биле поставени четири столбови кои лежеле врз постаменти, а на двата краја до сидовите биле потпрени пиластри. Подот на тремот бил поплочен со големи камени плочи, а врз него долж северниот сид во низа биле поставени почесни и вотивни споменици, и тоа три постаменти за статуи и две статуи во парадни војнички оклопи кои веројатно биле претстави на императори. Оклопот на едната од нив е богато украсен со симболични детали, додека раменските копчи се релјефно украсени со глава на Херакле. Тука се поместени и статуата на божицата Немеза и една на првосвештеникот Тит Флавиј Орест, добродетел на градот. Стилските особености на косата, брадата и мустаците временски го определуваат житието на овој првосвештеник во раниот II век. На постаментот е запишано: „Градот (му подига споменик на) Тит Флавиј Орест двапати првосвештеник и добротвор заради љубов кон овој град на предлог на Гај Мариј Блосијан Трасон додека беше политарх Мариј Клавдиј Пулхер“. Статуата на Немеза е приказ на младо и складно женско тело со хармонични пропорции и вообичаените атрибути (терезија и лак) кои ја навестуваат маркантноста на божицата на правдата и судбината. Натписот открива дека статуата е дар од хераклејската граѓанка Јулија Терила.

Портик на судница

Посебно значење за констатирање на улогата на овој објект е постаментот без статуа каде во рамка е врежан двореден текст - два стиха од спевот на Хесиод „Дела и дни“: „Правдољубивите луѓе никогаш не ги стига гладта, ниту пак несреќа, бидејќи со напор си работат вредно. Според бога справедливост.“

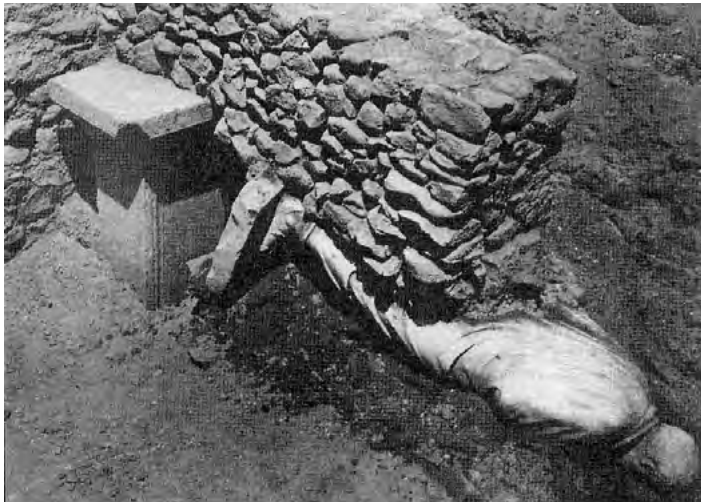
Голема е веројатноста дека статуите биле изработувани во Хераклеја, во домашни работилници кои твореле од I до III век од н.е. Неколку првокласни дела најдени во Хераклеја веројатно биле изработувани од реномирани скулптори кои тука твореле по покана од градската власт или од богати клиенти. Такви се, на пример, статуата на Атина Партенос, која претставува извонредно убава копија на прочуеното дело на Фидија од Атина (V век пр. н.е.).

Облечена е во долг богато набран пеплос, на струкот со појас декориран со змиски завршетоци, додека на градите и преку

Атина Партенос

рамената е префрлена егида со глава на Горгона, која е претставена и на големиот тркалезен штит. Под штитот се исправа голема змија. Со не помалку уметничка рефлексija на овие работилници се и бистите на грчкиот учен Ајсхин, која е извонреден портрет работен во духот на класицизмот на Хадријан и непознатиот поет кои денес се наоѓаат во Британскиот музеј во Лондон.

Истржувања 1959-1963 г.

Неколку постаменти, како и статуи искршени во делови биле вградени како обичен градежен материјал во подоцнежните градби.

Градбата доживеала преправка во доцниот III век, веројатно, по разурнувачкиот поход на Готите и Херулите (267/69 г.) и уште еднаш, веројатно, во V век, кога целосно бил нарушен првобитниот изглед и сјај.

Театарот е најимпозантниот објект во градот, лоциран на падината под ридот, непосредно над централното градско јадро. Изграден е по пропозициите пропишани за римски театри од Витрувиј. Изградбата започнала во почетокот на II век, во времето на царот Хадријан, кој во 124/5 година поминал низ овие краишта враќајќи се од Тракија кон Јадранскиот Брег, време за кое е познато дека во чест на овој цар, љубител на хеленската уметност и филозофија во градовите кои ги посетил, патувајќи низ Царството градските власти подигале театри. Објектот почнал да се користи во времето на Антонин Пиј (138-161 г.).

Театар

Лицето на Театарот, заради конфигурацијата на теренот, но и за да се намали висинската разлика во однос на улицата, го чини долга аркада како надворешна фасада на театарот и потпора за сцената. Аркадата е изградена од тули, а низ високите арки се влегувало во седум простории наредени во една низа. Крајните простории имале катна конструкција и внатрешно скалесто решение. Аркадата исто како и Театарот е широка 58 м, а средишната оска на Театарот, заедно со арката, е долга 47.60 м.

Скената (scenae frons) е расчленета со три вовлечени скалила кои претставувале три широки премини низ кои актерите излегувале во оркестрата. Во оркестрата се влегувало низ два премина (парадоси) од источна и западна страна. Оркестрата е со дијаметар од 26.4 м.

Фасадата била украсена со осум мермерни столба и шест сидни пиластри, сите поставени врз масивни правоаголни постаменти. Над нив стоеле капители и издаден венец, т.е. фриз. Гледалиштето (cavea) лежи врз карпеста почва, надсидани се само двата краја поради височината на објектот. Напречниот сид граден е од големи тули залиени со варов малтер.

Театар

За да се постигне поголема естетика, лицето на аналемите е расчленето со по две високи арки како слепи ниши. Во горниот дел гледалиштето е поделено на шест сегменти, а во долниот на два преку вдлабени скали за движење. Во средината на долниот сегмент сместена е почесна ложа (tribunalia). Периметралната ограда била изградена од мермерни блокови, а во нејзиниот средишен дел била оформена длабока полукружна ниша како култен простор на божицата Немеза, каде што стоела нејзината статуа. Според опфатот на просторот за седење Тетарот собирал 2500 до 3000 гледачи.

Гледалиштето над оркестрата се потпира на полукружен сид, парапет, граден од големи вертикално сложени мермерни блокови. Висината изнесува 2.10 м. Врз него била поставувана мрежа како заштита на гледачите од дивите ѕверови. На западниот и на источниот крај од парапетот се наоѓаат премини кои водат до кафезите под седиштата, каде што биле чувани животните пред да бидат пуштени во арената. Од имињата врежани на првиот ред на седиштата дознаваме дека градот е организиран по изворен модел, поделен на фили - територијални општини: Асклепијад, Дионисија, Артемисија, Хераклеис. Споменувањето на филиите подразбира дека имало и филијарси кои стоеле на чело од секоја фила.

Филарсите, чија должност е временски определена, имале обврски поврзани со администрацијата и со религиозниот живот, како и за регрутирањето војници во римската армија.

Театарот е наменет за музички и за драмски изведби, а подоцна приспособен за венаторски борби. Во текот на IV век бил напуштен како и другите арени поради забраната за пролевање човечка крв на јавни места донесена во време на Константин Велики (325/6) и повторно за време на Теодосиј I (едикт од 386 г.). По овие настани Театарот бил разграден, а во неговата внатрешност наталожен шут. Во доцниот V и VI век над просторот биле подигани скромни објекти за живеење.

Театарот ќе одигра пресудна улога и во создавањето на култот кон маченикот. Имено, најсуров начин на мачење, кој истовремено создавал настрада кај мачителот, било фрлањето на христијаните во арената за да бидат растргнати од изгладнетите ѕверови. Христијаните, пак, поткрепени од длабоката вера за спасување на душата, со молитва и без страв ја примале маченичката смрт. Поради тоа не случајно просторот околу Театарот ќе биде избран за градење култни градби кои ќе бидат потсетување на едно брутално време, но и надеж за подобро утре.

Терма - се наоѓа јужно од објектот Портик, од југ се граничи со градскиот бедем, а од север со доцноантичка уличка. Градена е во доцниот III или раниот IV век, време во кое се градени речиси сите терми. Градбата има правоаголна основа (19 x 44 м), симетрична во двете половини со влез на средина од источна страна.

Источната просторија веројатно служела како соблекувална (apoditerium), но и како просторија со студена вода (frigidarium). Втората просторија била наменета за масажа и од неа преку широк премин на запад се влегувало во термалниот дел поделен на три одаи кои биле загревани преку хипокауст. Северната одаја претставува базен (caldarium) на која по ѕидовите биле вградени цевки низ кои струел топлиот воздух кон сводот. Во средишниот дел поставено е мало базенче (3.10 x 1.30 м), скалесто моделирано. Јужниот дел имал хипокауст и веројатно служел за потење (tepidarium). Онадвор, на западниот, ѕид се наоѓаат ложишта (praefurnia), а пред нив се протегало мало дворче со влез кон северниот и јужниот крај. Бањата можела да прими до 15 посетители истовремено.

Терма

Терма

Градски пазар (Forum) - археолошките наоди говорат дека на просторот од Големата базилика во римско време постоел објект од отворен тип со централен двор, со правоаголна основа врамено со седумнаесет масивни арки во должина и шест арки во ширина, со што се добивал отворен простор од 150 x 50 римски стапки. Арките ги разделувале малите дуќанчиња, а остатоците од нивните преградни сидови се забележани на кубичните постаменти од аркадата. Зад редот дуќанчиња, на надворешната страна од градбата, имало уште една низа простории во вид на долги хали без внатрешни прегради. Масивноста на откриените сидови и темели укажува дека градбата можеби имала и кат. Времето на градење на овој објект се поклопува со градежните активности на портикот и театарот на почетокот од II век.

Римски бедем - градба која заради потребите на живеењето претрпува разни доградувања, преградувања и надградувања во различни временски периоди.

Јужен бедем

При анализа на движниот материјал, а се разбира и врз основа на сидаријата (квалитетно обработен камен поврзуван со цврст малтер) на самиот бедем претпоставуваме дека е изграден при крајот на III век. Како валидна потврда за ова е кружната кула на исток (зачувана само во долните делови). Ваков тип кружни кули се типични за средновековието, а во антиката единствено се градат во времето на Диоклецијан. Всушност, овој бедем е изграден најверојатно како резултат на првите посериозни напади врз градот. Врз северната страна на бедемот видливи се објекти од подоцнежен период коишто се инкорпорирани во самата конструкција на бедемот. Тие според пронајдениот движен материјал имаат карактер на стопански објекти.

Третиот век од новата ера во овој регион ќе го одбележат низа настани. Значаен историски настан за градот се случил во 202 година, кога Септимие Север по Егнатиевиот пат стасал во Хераклеја и по тој повод градот се здобил со правото „царското име да го стави пред своето“ - SEPTIMIA AURELIA HERACLEA. Ова е потврдено преку натписот на еден мермерен постамент каде што е наведено династичкото име на градот.

Во доцниот III век следеле значителни уривања од страна на Готите и Херулите. Нападите врз градот се почести и пожестоки, но тоа нема да го поколеба градот кој во својата вера успеал да се издигне како феникс од своите пеплишта и во средината на V и текот на VI век да ја доживее својата последна раскошна фаза. Хераклеја во тоа време станува епископско седиште – духовен извор од кој нејзините епископи меѓу првите на овие простори ќе го шират зборот за верата споменувани како учесници на повеќето екуменски собори од IV-VI век. Во 343 година на Соборот одржан во Сердика меѓу редицата епископи од Македонија се споменува името на епископот Евагриј од Хераклеја.

Со поголема улога македонските епископи, и тоа особено хераклејските ќе се стекнат како сојузници на Папата на III. вселенски собор во Ефес во 431 год. Името на епископот Квинтилиј се среќава на Вселенскиот собор во Ефес во 449 год. Епископијата Хераклеја мора да имала големо значење штом нејзиниот епископ го застапувал солунскиот епископ Анастасиј. Уште поголема била улогата на хераклејскиот епископ на IV. вселенски собор во Халкедон во 451 год., каде меѓу осумте учесници од Македонија како најугледен повторно се споменува Квинтилиј. Епископот од Хераклеја Бенигнус се споменува неколкупати на Црковниот собор во Цариград во 553 година, и тоа како посредник меѓу Соборот и Папата. Овој епископ во работата на Соборот го заменува отсутниот солунски епископ Илија. Ваквите помени на епископите хераклејски јасно го индицираат значењето на епископскиот центар Хераклеја.

Имиња на епископи од Хераклеја се среќаваат и на документи од световен карактер. Така, хераклејскиот епископ за време на наездата на Остроготите во V век (според описот на Малх) го организира населението на градот да ги преживее нападите на Теодорих и всушност има клучна улога во неизвесните мигови на градот.

Понесени од верата во Христа граѓаните на Хераклеја ќе ги издигнат своите ранохристијански базилики како каријатиди врз кои ќе се потпрат во турбулентните времиња кои доаѓаат и од кои ќе ја црпат својата продуховеност во мачеништвото кое ќе им го наметне судбата предодредена со распетијата на оние кои ќе посегнат по мирот и молитвата на градот.

Мала базилика/Базилика А - е лоцирана јужно од објектот Портник, покрај јужното градско обидие. Објектот е подигнат врз стар мартриум (*martyrium*) и се состои од три простории кои се надоврзуваат една на друга со насока исток-запад.

Мала базилика

Првата просторија има правоаголна основа со два влеза на источната и на западната страна. Подот на просторијата бил обложен со мозаик во *opus tessellatum* којшто датира од крај на V-VI век. Тој е стилски поделен на три зони: источна половина, западна половина и еден тесен меѓупојас. Во тесниот меѓупојас се претставени два пауна, водени птици со кантарос меѓу нив, како и конфронтирани бик и лавица во скок со кантарос меѓу нив. Во двете полиња се претставени птици и животни меѓу мрежеста плетенка и свездести геометриски мотиви. Овој мозаик е распослан на површина од 84 м².

Мала базилика, егзонартекс, мозаик

Втората просторија има квадратна форма (тоа е дел од некогашниот форум). Старата римска фонтана била преуредена како христијанска крстилница. Просторијата била поплочена со големи мермерни плочи. На исток се протега мала црква како трикорабна базилика. Корабите се одвоени со стилобати на кои стоеле три пара столбови. Централниот дел завршува со апсида којашто од внатрешната страна е полукружна и има три реда седишта (*sintronos*), а од надворешната страна е правоаголна. Централниот кораб и презвитериумот имаат под од бели мермерни плочки изведени во *opus sectile*. Страничните кораби се постелени со тули. Посебно внимание привлекува капителот со монограм на епископот Јован којшто се датира до втора половина на VI век. Според досегашните согледувања, овој објект бил користен од IV-VI век.

Мала базилика, наос, мозаик

Голема базилика/Базилика Ц - е трикорабна со импозантни димензии 55 x 38 м. Ја сочинуваат следните простории: егзонартекс, нартекс, наос кој завршува со полукружна длабока апсида (5.50 м), катехуменум и крстилница на југоисточната страна, а на северозападниот агол се наоѓа ѓаконикон (капела) со предворје и широка апсида. Сите архитектонски елементи се потчинети на просторот на наосот, кој, всушност, го носи основниот композициски елемент.

Голема базилика

Апсидата однадвор е зајакната со контрафори, што упатува на тоа дека носеле масивна двокатна конструкција. Крстилницата во основа е правоаголна со полукружна писцина во средината во која се влегувало преку скали од двете страни. Под средишниот кораб на црквата и во источниот двор констатирани се остатоци од објект за кој постои мислење дека претставувал градска агора како дел од урбаниот центар на градот. Со сондирање под подовите и околу сидовите на двете цркви откриено е дека под нив лежи монументална раноримска градба - некогашниот Форум.

Објектот речиси е целосно покриен со подни мозаици, и тоа: трите кораби, нартексот, ѓакониконот, катехуменумот и крстилницата. Временски се определени од крајот на V до средината на VI век, а изработени се во техника *tessellatum* со геометриски, флорални и зооморфни мотиви. Според уметничката и техничката изведба може да се вреднуваат како најубаво остварување од тоа време во Македонија и пошироко.

Во централниот кораб мозаикот се состои од неколку четвртести полиња исполнети со геометриски мотиви. Близу средината во кружно поле, сместено во квадрат, испишана е пораката на донаторот на мозаикот „Виника Доместик го направи заради своите гревови“. Изработката на овој мозаик чија површина изнесува 184 м² се датира од средина на V век, но, за жал, голем дел од мозаикот не е зачуван.

Страничните кораби се украсени на еднаков начин. Содржеле низа од 13 квадратни полиња со претстави на елен, бик, срна, птица, дрво со птици, морска фауна кои се врамени со по два венца од плетенки. Мозаикот од јужниот кораб е зачуван во помал дел. Површината покриена со мозаик во северниот кораб изнесува 150 м², а во јужниот 35 м², и се смета дека е создаден кон крајот на V век.

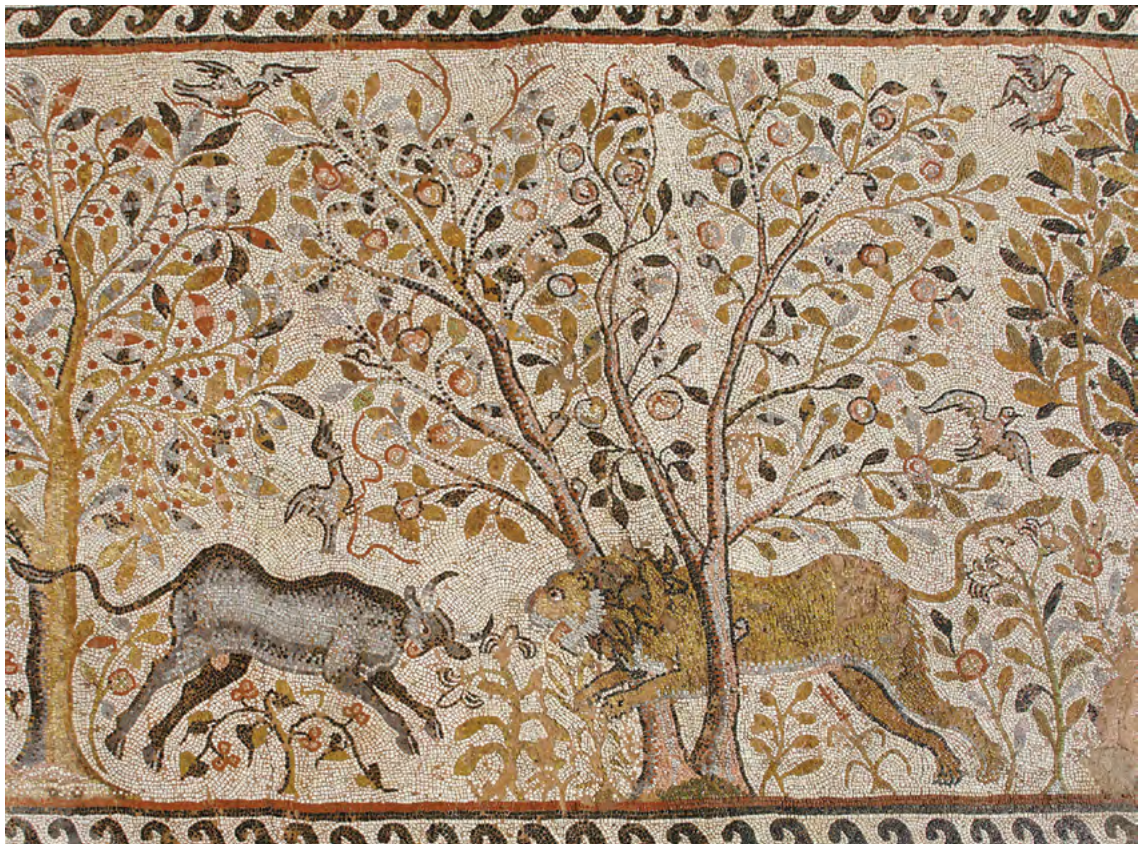
Голема базилика, северен кораб, мозаик - детал

Нартекс - овде е сместен најубавиот од сите мозаици, ремек-дело на ранохристијанската уметност. Тоа е голема композиција со површина од над 100 м² идентификувана како претстава на универзумот. Символично е прикажана космогонијата, рајот со евхаристија во средината (цветиот кантарос со винова лоза - Христос од кој пијат елен и срна) над него стојат конфронтирани пауни и гулаби, лево и десно има приказ на рајски дрва (смоква, маслинка, кедер, цреша, јаболкница и два кипариса), а под нив животни: лав и бик во судир, песот Кербер, дивојарец, гепард кој растргнува антилопа.

Голема базилика, нартекс, мозаик - детал

Над дрвјата се прикажани птици во лет. Рамката околу оваа сцена е поделена во низа од шестоаголни полиња врамени со по два венци од плетенка. Во полињата се претставени: риби, октоподи, сипи и водени птици. Тоа е симболичниот појас на морињата и океаните кои ја опкружуваат Земјата. Ова мозаично дело настанало во втора половина на V век.

Голема базилика, нартекс, мозаик - детаљ

Голема базилика, нартекс, мозаик - детаљ

Мозаикот во ѓакониконот е четвртеста композиција врамена во плетенка со две ленти. Мотивот е геометриски приказ на заемно пресечени кругови, а композицијата целосно е врамена во бршленова лоза со извонреден колорит. Во северниот анекс мозаичната површина изнесува 48 м², а настанала кон крај на VI век, додека во јужен анекс површината на мозаикот се распотила на површина од 31 м², а се претпоставува дека била изработена во средина на V век.

Мозаичниот под на просторијата која им припаѓа на оние кои го слушаат зборот Господов, желни да се убедат во верата на православните - катехумениумот во Хераклеја - претставен е со кружен штит во правоаголно поле исполнет со мрежест мотив (ромбови, квадрати, крстови). Креиран е во почеток од VI век со површина од 37 м².

Во крстилницата, вратата низ која со миропомазанието се влегувало во царството Божјо, се приоѓа низ писцината која од двете страни била покриена со мозаик налик на две правоаголни зони. Зачувана е источната зона во која е претставена мрежа од кругови со по една птица меѓу нив. Во рамката која го обиколува мозаикот претставени се медалјони од извиени акантови лози. Во медалјоните стојат птици, јаболка, калинка, сад или корпа со плодови, октопод и риби. Мозаичната површина за која се смета дека е создадена во почетокот на VI век денес е зачувана на површина од 27 м².

Голема базилика, крстилница

Северна капела - подот на капелата го покриваат геометриски мотиви, додека преддворјето е украсено со фигурална сцена: светиот кантарос со винова лоза фланкиран со два пауна, елен и срна, и претстава на мали птици како јадат грозје. Едната половина од мозаикот е уништена.

Базиликата била градена околу средината на V век, а одредени преправки и доградувања биле изведени на крајот од V и текот на VI век.

Епископска резиденција лежи западно од Големата базилика, од север омеѓена со северната улица, а од југ со градскиот бедем. Откриениот дел содржи петнаесет одаи распоредени околу средишен двор. Дворот, кој во средината има бунар, претставува централна просторија. Од неговата северна страна се наоѓа голема апсидална трпезарија (triclinium), од источната мартириум со неговиот нартекс, на јужната страна изграден е трем со аркади, а од западната трем од двете страни омеѓен со аркади. Во југоисточниот дел стојат неколку одаи со административна или со станбена функција.

Епископска резиденција

Полуксузните одаи - трпезаријата, мартириумот со нартекс и одајата 4 (можеби библиотека) се покриени со мозаици во *opus tessellatum* датирани во крајот на VI век. Објектот кој минал низ неколку преправки и пренамени се користел во периодот од IV - VI век.

Епископска резиденција, трпезарија, мозаик - детаљ

Во луксузната трпезарија мозаикот е поделен на 9 полиња врамени со ленти од плетенки и низа од шестоаголни полиња. Во нив се претставени риби, птици и животни. Апсидалниот простор е исполнет со орнамент во вид на крлушки. Полињата претставуваат делови од една општа композиција на микрокосмосот - вода, земја и небо. Композицијата е симболично претставена низ морската фауна, елени, диви свињи и зајаци гонети од лавови и загари, а небото – евхаристијата е дефинирана со светиот кантарос обвинен со винова лоза кој е фланкиран со две срни, два пауна и птици. Вкупно зачуваната површина на мозаикот изнесува 130 м², а настанал во средина на VI век.

Одајата 1 (мартириум) е просторија во која е претставена евхаристична сцена на кантарос фланкиран со два елена, а во долната зона ограда со геометриски мотиви на крлушки и ромбови. Полето е врамено со плетенка. Вкупно зачуваната површина на мозаикот изнесува 1.33 м², а настанал во почетокот на VI век.

Одајата 2, всушност, претставува централен дел од мозаикот кој е поделен во 9 полиња од кои до денес се зачувани само шест. Во нив се претставени вообичаените животни и сцената на евхаристијата. Денес овој мозаик се простира на површина од 2.19 м², а според своите обележја се смета дека бил изработен во третата четвртина од VI век.

Третата одаја во едно од своите полиња има врамена претстава со двојна плетенка во чија внатрешност пикторескно се претставени дрвја и животни. Второто поле од овој мозаик е декорирано со крлушки. Вкупно зачуваната површина на мозаикот изнесува 3.68 м², а е изработен во композиција со другите во почетокот на VI век.

Extra Muros/Базилика Д - се наоѓа во источниот дел од градот, подигната е како гробишна црква врз урнатините на доцноантичкото подградие кон крајот на V век. Базиликата (дим. 29.40 x 13.50 м) е трикорабна, со полукружна апсида на исток и нартекс на запад фланкиран со по еден страничен анекс.

Во источниот крај, во просторот на презвитериумот со олтарскиот дел, зачуван е мозаик оформен во квадратно поле опфатено со рамка. Рамката е со мотив на пресечени кругови, а просторот во неа е поделен на три зони врамени со плетенки. Претставени се водени птици кои се хранат. Во апсидалниот простор претставена е сцена на евхаристија: светиот кантарос со винова лоза придружен од двете страни со по една срна. Јужниот кораб и нартексот биле поплочени со тули. Базиликата во својата оригинална изведба е датирана од раниот VI век. Подоцна, источната половина од средишниот кораб заедно со апсидата, најверојатно биле надградени и оформени како мала еднокорабна црква која се користела во текот на X-XII век. Денес се зачувани само 20 м² од оригиналната површина на оваа градба.

Духовното придружување од резиденцијалното ќе ја исткае рефлексивната на времето во кое жителите на Хераклеја уживале во своето златно време, оставајќи ни само да насетиме на кое ниво бил цивилизацискиот развој на овој град кој ќе остави длабока трага и во денешното опстојување во реонот.

Улица со водоводна мрежа - Хераклеја со вода се снабдувала од изворите на планината Баба. Конкретните податоци кои говорат децидно за водоснабдувањето на улицата во Хераклеја потекнуваат од рановизантискиот период. Западно од влезот, во западниот парадос на Тетарот, откриен е канал со насока запад-исток граден од лизги поврзани со хоросан малтер. Каналот е покриен со камени плочи од неправилна форма. Тој е видлив и на просторот на т.н. Улица меѓу објектите Бања и Портик, како и пред самата театарска зграда. Овој водовод е изграден во првата половина на VI век.

Улица со водоводна мрежа

Градската чешма е прилепена до источното крило на театарската зграда. Сидана е од камен со малтер и редови од тула. Базенчето од фонтаната од трите страни е врамено меѓу сидови, а неговата предна страна ја дефинира парапет висок 1.10 м. Парапетот го сочинуваат три мермерни плочи меѓу кои се поставени четири столпчиња. Столпчињата се профилирани, а плочите се релјефно украсени. На средишната плоча поставен е венец со христограм во него и бршленова лоза која го обвива венецот. На страничните плочи се претставени по два делфина еден наспроти друг. На сидот од предната страна на базенот поставен е профилиран мермерен венец со натис од кој дознаваме дека фонтаната е изградена „во 35-тата година од владеењето на најнабожниот господар наш Флавиј Јустинијан I (562 г.) за време на сесветиот и себлажениот епископ Јован во месец септември, десетти ден, десетти индиктион“. Над венецот со натпис стоеле три засводени ниши, и тоа една во централниот дел и уште по една на страните делови. Водата во базенот на оваа чешма бликала низ три чешми.

Градска чешма

Градска вила - е станбен објект со откриени пет простории сложени во две низи. Подовите на некои од нив биле покриени со мозаик, додека кај некои се поплочени со тули. На запад е сместен триклиниум со апсидален сид кон запад и под од тули, јужно од него сместена е просторија со хипокауст.

Во раниот V век вилата доживеала обнова со поставување нови мозаични подови со ранохристијански мотиви. Во оделенијата 1 и 2 биле изведени мозаици со различна техника направени од крупни каменорези на бордурите (*opus segmentatum*) до фини и поситни повеќебојни коцки (*opus tessellatum*) во врамените полиња. Меѓу мотивите преовладуваат геометриски орнаменти, но има и претстава на два пехара и делфин. Според сиромашната информација, биле откриени и остатоци од постар мозаик кој веројатно бил изведен во III век.

Откриените подни мозаици во Хераклеја ги претставуваат најубавите и највредните ликовни дела кои во Р Македонија ни останале од античкиот период. Тие се дел од културното наследство што е неповторливо по својата содржина и единствено по уметничките достигнуања од тоа време.

Со нападите на аваро-словенските орди во текот на VI век градот потонал во сиромаштија, а урбаниот живот на градот во голема мера згаснал. Всушност, 550/551 год. го донела првото значајно задржување на Словените на Балканот. Според Прокопиј, големо мноштво од Словените направиле неописливи злосторства. Потоа големата словенска инвазија во осумдесетите години на VI век до темел ја разниша византиската власт на Балканот, посебно неговите јужни делови. Повеќе од три години Словените ги ограбувале и ги пустошеле Македонија и Тракија, а во 584 година го организирале и првиот напад на Солун. Опсадата од 5000 Словени претрпела неуспех. Есента 586 година презеле нов напад, но овојпат во заедница со Аварите. Сите овие превирања не ја заобиколија ниту Хераклеја. За сите овие настани сведочат бројните археолошки наоди.

Аваро-словенски траги

Со последните истражувања во 2008 и 2011 год. движниот материјал потврди дека градот живеел и во наредните години (VII до IX век), додека доказите дека градот живеел и во IX до XII век се наоѓаат во помените на имиња од црковниот живот.

Гимназион

Истражувања 2008-2011 г.

Влегувајќи во периодот на средниот век, градот Хераклеја и неговата околина веќе имале долга историја. За овој период добиваме информации претежно од црковната историја. Во IX век во еден список на епархии кои биле потчинети на Цариградската патријаршија се наведува името Хераклејски, веројатно титула што ја носеле сите епископи од Хераклеја. Во нашиот случај станува збор за епископот Јован од 879 год.

Факт е дека овој простор, веројатно поради големото воено и стратегиско значење во средновековието, е распение со вистински метеж од окупатори. Изворите ни потврдуваат дека тука лично престојувале и византиските цареви, подготвувајќи ги оттука своите походи. Од тој период значаен е и еден материјален доказ, печат со посвета на Михаил Саронит, магистер и дукс на Запад, на кој е запишана годината 1072/73, а е пронајден во лозјата западно од Хераклеја во близина на Сива Вода.

Театарски плоштад

Театарски плоштад

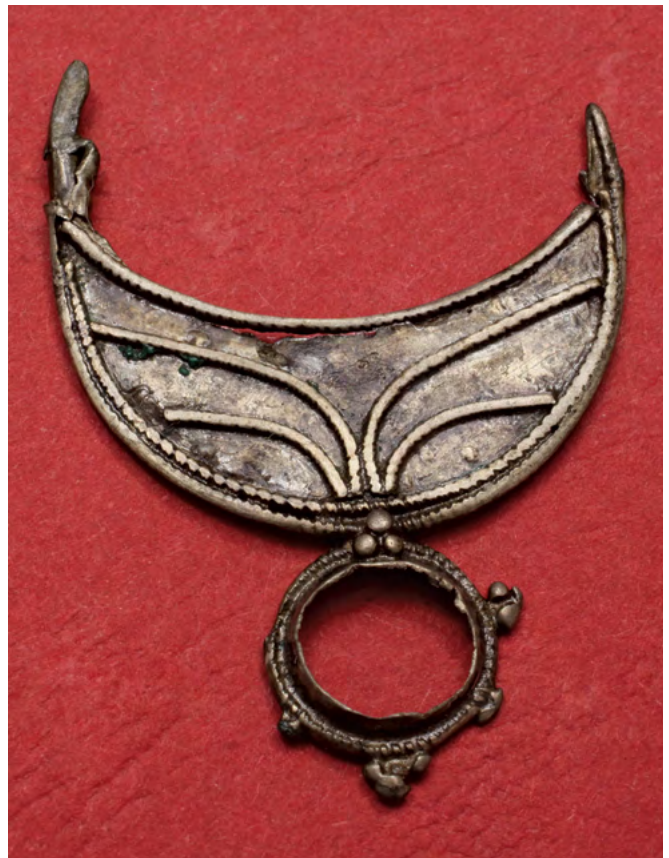

Рановизантиски монети

Во XII век се споменува името на покрниот епископ Герасим од Хераклеја.

Со исклучок на погоре наведените записи за средновековниот живот во Хераклеја, постојат и материјални потврди, а тоа е средновековната некропола кај Базиликата Д. Станува збор за гробови т.н. *типови на редови*, а посебно интересно е тоа што меѓу редовите се насетуваат неколку помали формации кои најверојатно припаѓале на семејни целини.

Сите оние кои што минувале низ пелагонискиот крај оставале по некоја трага од својата материјална култура и си заминувале. Единствено Словените (Брсјаци) успеале трајно да се колонизираат во овој реон и да им се наметнат на староседелците, како и да основаат своја населба на падината на месноста Бора Кале, околу горниот тек на реката Драгор, која благодарение на природните услови се развила во средновековен град.

Наоди од средновековието

Библиографија:

Вулиќ Н., *Натписи из Хераклеје и околине*, Споменик СКА 71, бр. 14-17, 1931.

Грбиќ М., *Откопавања у Хераклеји*, Уметнички преглед 10, Београд, 1938.

Стричевиќ Ѓ., *Археолошките ископувања во Хераклеја Линкестидска во 1936-1938*, Хераклеја 1, Народен музеј Битола, 1961.

Томашевиќ-Цветковиќ Г., *Портик со почесни и вотивни споменици*, Хераклеја 2, Битола, 1965.

Томашевиќ-Цветковиќ Г., *Мозаикот на подот во нартексот во Големата базилика во Хераклеја Линкестидска*, Хераклеја 3, Битола 1967.

Јанакиевски Т., *Театар-монографија*, Битола 1987.

Јанакиевски Т., *Антички театри и споменици со театарска тематика во Р.Македонија*, Битола, 1998.

Манева Е., *Средновековната некропола на базиликата Д во Хераклеа*, Историја 22, бр.1, Скопје 1986.

Мачкиќ П., Микулчиќ И., *Каталог на античките предмети во Хераклеја (камена пластика)*, Хераклеја 1, Народен музеј Битола, 1961.

Микулчиќ И., *За големината на доцноантичките градови во Македонија*, Историја 10, 2, Скопје 1974.

Папазоглу Ф., *Хераклеја Линкестидска во светлината на книжевните и епиграфските текстови*, Хераклеја 1, Битола 1961.

Цветковиќ-Томашевиќ Г., *Корпус рановизантијских подних мозаика у епископском двору у Хераклеји Линкестис*, Београд, 2002.

Ѓорѓиевска А., *Водич за Хераклеја*, Битола 1998.

Ѓорѓиевска А., Насух Е., *Мултимедијален ЦД ром "Хераклеја Линкестис - бисер на антиката"*, Битола, 2001.

Калпаковска В., Ѓорѓиевска А., *Животот во Хераклеја Линкестис преку епиграфските споменици*, Битола 2003.

Ѓорѓиевска А., *Во светот на мозаиците*, Битола 2003.

Ѓорѓиевска А., *Патот низ времето на Хераклеја Линкестис*, Битола 2007.

Издавач

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

За издавачот

проф. д-р Виктор Лилчиќ Адамс

Уредник

Кате Антевска

Автори

Аница Ѓорѓиевска
Енгин Насух

Лектура

Александар Јорданоски

Фотографии

Аница Ѓорѓиевска
Енгин Насух

Графички дизајн

ПРИНТ ПРОЕКТ
ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Печати

ДАТАПОНС - СКОПЈЕ

Тираж

500

© Copyright

Министерство за култура на Република Македонија
Управа за заштита на културното наследство

